

ЧИ ПРОПОВІДУВАВ ІСУС ЧИСТИЙ ПАЦИФІЗМ?

Гармонізація образу Бога в Старому і Новому завітах

Анотація. Питання правильної проповіді християн про війну і насильство та правильне ставлення до цього питання завжди залишається гострим і актуальним, особливо з огляду на поточну війну в Україні. Відповідь на це питання повністю залежить від розуміння християнами того, якої точки зору дотримувався Сам Ісус. Багато християн стверджують, що Ісус був абсолютним пацифістом, який проповідував чистий пацифізм і вважав участь у війні та позбавлення життя неприпустимим для християнина. У цій статті автори на підставі аргументу від єдиного образу Бога в Старому і Новому Завітах обґрунтовують ключове заперечення проти такої позиції. Стаття має на меті показати, що оскільки Ісус вважав Бога Старого Завіту своїм Богом, Він не міг бути абсолютним пацифістом, і у світлі цього висновку аналізуються ключові та важкі тексти Старого (що стосуються воєнних убивств) і Нового (що стосуються тверджень Нагірної проповіді) Завітів; наводиться аналіз головних аргументів відомих пацифістів Скота Макнайта, Майлза Вернца та Грегорі Бойда. У висновках формулюються заключні думки про те, як же слід підходити до проповіді на подібні теми.

Ключові слова: *пацифізм, справедлива війна, християнський реалізм, миротворчість, проблема зла, російсько-українська війна, образ Бога.*

Title: *“Did Jesus Preach Pure Pacifism? Harmonising the Image of God in the Old and New Testaments”.*

Михайло Абакумов, християнський теолог і апологет; керівник міжнародного апологетичного служіння «Розумна Віра» (Reasonable Faith) в Україні, бакалавр богослов'я (УЄТС, Київ, Україна), магістрант Інституту релігійних наук св. Томи Аквінського (Київ, Україна), магістрант Г'юстонського Християнського Університету (Г'юстон, США).

Пол Копан, християнський теолог, аналітичний філософ і апологет; колишній президент Євангельського філософського товариства; доктор філософії (Ph.D., philosophy, Marquette University); професор у Palm Beach Atlantic University (Флорида), автор і редактор більш ніж 40 книг, зокрема «Являється ли Бог моральним чудовищем?» (Is God a Vindictive Bully?), *Did God Really Command Genocide? i War, Peace, and Violence: Four Christian Views.*

Abstract. The question of the correct preaching of Christians about war and violence and the correct attitude towards this issue is always a pressing and relevant question, especially given the current war in Ukraine. The answer to this question depends entirely on Christians' understanding of the viewpoint that Jesus himself held. Many Christians argue that Jesus was an absolute pacifist who preached pure pacifism and considered participation in war and the taking of life unacceptable for a Christian. In this article, the authors, based on the argument from a uniform image of God in the Old and New Testaments, substantiate a key objection to such a position. The aim of the article is to show that because Jesus considered the God of the Old Testament to be his God, he could not have been an absolute pacifist, and in the light of this conclusion the key and difficult texts of the Old Testament (dealing with military killings) and the New Testament (dealing with the claims of the Sermon on the Mount) are analysed; an analysis of the main arguments of the well-known pacifists Scott McKnight, Myles Werntz and Gregory Boyd is provided. The conclusion draws implications for how preaching on such topics should be approached.

Keywords: *pacifism, just war, Christian realism, peacemaking, problem of evil, Russian-Ukrainian war, image of God.*

* * *

Вступ

◆ Про що християни мають проповідувати під час війни? До чого закликати? Чи можуть християни використовувати насильницькі засоби для самозахисту? Чи можуть вони використовувати зброю, або навіть, у крайньому разі, позбавити людину життя? Для вірних християн відповідь залежить від того, якої ж думки дотримувався Ісус щодо цих питань.

Чи проповідував Ісус чистий пацифізм? А якщо бути точнішим, чи засудив Ісус будь-яке застосування насильства? У цій статті ми хотіли би проаналізувати популярне вихідне твердження тієї групи християн, які стверджують, що Ісус (а отже і вірні Йому християни) апріорі виступав проти використання будь-якого роду насильства.

Ця стаття не має на меті спростування пацифізму як такого. Ми радше хотіли б показати, чому деякі з аргументів на користь пацифізму є хибними. Якщо ви пацифіст, наш аналіз дасть вам змогу ретельніше сформулювати свою аргументацію, а якщо ви прихильник теорії справедливої війни (або іншої проміжної позиції), допоможе поглибити вашу точку зору. Гадаю, всі ми погодимося, що наша проповідь має ґрунтуватися на якомога точнішому осмисленні слів і переконань Господа Христа, тому ми пропонуємо вам заглибитися в це питання з надією на його практичне застосування в наших помісних церквах^[1].

[1] Частина змісту цієї статті узагальнює матеріал, що міститься в книзі Paul Colan, *Is God a Vindictive Bully?* (Grand Rapids: Baker Academic, 2022). Також

I. ВИКЛАД ПОЗИЦІЇ АБСОЛЮТНОГО ПАЦИФІЗМУ

◆ Одну з головних тез класичного пацифізму^[2] можна було б сформулювати в такому ключі: позбавлення життя на війні несумісне з християнським способом життя^[3]. Пацифісти фокусуються на новозавітному вченні, особливо на Нагірній проповіді. Саме тому Старий Завіт з його частим описом воєн Божого народу і навіть Боже повеління брати участь у таких війнах не є непереборним запереченням для пацифістів.

Виступаючи від імені анабаптистської традиції, Скот Макнайт стверджує: «lex talionis, що діяв у Торі і спонукав Ізраїль до воєн, перейшов у нову хрестоподібну реальність. Війни Ізраїлю нічого не говорять послідовникам Ісуса про те, як потрібно чинити зі своїми ворогами». Сене вчення Ісуса в тому, щоб «уникати насильства, поглинати несправедливість і жити у світлі того, яким буде Царство, незважаючи на те, яким світ є зараз»^[4]. Отже, наше завдання – спробувати зрозуміти складні уривки Старого Завіту у світлі одкровення Ісуса Христа, а не навпаки.

У коментарі до Нагірної проповіді Скот Макнайт стверджує, що пацифізм – найбільш послідовна позиція Ісусового учня. На його думку, це зовсім не втеча від реальності або бездіяльність, а миротворче блаженство – прагнення до миру через ненасильницький опір^[5].

Аргумент Макнайта можна було б підкріпити тим фактом, що багато дослідників наголошують на особливому претендуванні на владу Ісуса, і на тому, що Своїм вченням Він змінював усталений юдейський закон. Типовий стиль повчань єврейського рабина полягав у тому, щоб цитувати інших авторитетних учителів, на яких він спирався. Ісус же чинив з точністю до навпаки. Він цитував Мойсеєвий Закон («Ви чули, що було сказано прадавнім...»), а потім продовжував: «А Я кажу вам...», – і давав слухачам власне вчення. У такий спосіб Він прирівнював власну владу до авторитету і влади даного Богом Закону. Ба більше, Ісус не тільки прирівнював Свого авторитету до авторитетності божественного

Пол Копан хотів би подякувати Lanier Theological Library and Learning Centre у Ярнтоні (Англія) за щедру гостинність під час його академічної відпустки в Оріел-коледжі Оксфордського університету 2024 року.

[2] Майлз Вернц проводить розмежування між «пацифізмом» і ширшою категорією «ненасильства». Під «пацифізмом» розуміють точку зору когонебудь з питання війни та участі у військових діях; під «ненасильством» розуміють точку зору з питання використання насильства в усіх сферах людського життя. Деякі прихильники ненасильства воліють не використовувати термін «пацифізм».

[3] Myles Werntz, «A Nonviolence View» in Paul Copan (ed.), *War, Peace, and Violence: Four Christian Views* (Illinois: IVP Academic, 2022), 76-78.

[4] Scot McKnight, *The Sermon on the Mount in Story of God Commentary* (Grand Rapids: Zondervan, 2013), 133.

[5] Там само, 131.

Закону: Він змінював цей Закон, даний через Мойсея, ставлячи Свою владу над ним. Наприклад, у повчанні Ісуса про розлучення, записаному в Євангелії від Мт. 5:31–32 (пор. Мк. 10:2–12), спочатку Він прямо цитує установку Закону (Пов. 24:1–4), а потім протиставляє йому Своє вчення з цього питання. У Євангелії від Марка додатково повідомляється, що Ісус заявляє, що Мойсей не уособлював досконалу волю Бога в цьому питанні, і стверджує, що Своєю власною владою виправляє Закон, наближаючи його до того, що насправді є Божою волею^[6]. Отже, для пацифістів постанови Старого Завіту можна було б ототожнити з дозвольною, але не досконалою Божою волею, тоді як Ісусове вчення є виразом досконалої волі Божої.

Ми вважаємо, що в українських євангельських церквах саме такої позиції дотримуються більшість прихильників пацифізму. У своїх проповідях вони акцентують увагу на верховенстві Христа, переважанні Нового Завіту над Старим і перетворенні (або ж скасуванні) старозавітних принципів. Отже, важливо ще раз зазначити, що далі ми взаємодіятимемо з позицією абсолютного пацифізму, під яким ми розуміємо твердження, що Ісус засуджував будь-яке позбавлення життя в людському суспільстві в принципі і не допускав винятків із цього правила^[7].

II. АРГУМЕНТ ПРОТИ АБСОЛЮТНОГО ПАЦИФІЗМУ

◆ Що ж можна сказати, критично осмисливши вищевикладену позицію? Перейдімо до її аналізу. На наш погляд, головне заперечення можна було б висловити у формі такого дедуктивного аргументу:

1. *Ісус вважав Бога Старого Завіту Своїм Богом.*
2. *Бог не може помилятися.*
3. *Бог Старого Завіту не був абсолютним пацифістом.*
4. *Отже, Ісус не був абсолютним пацифістом.*

Цей аргумент є доволі простим і логічно бездоганим, тому все питання зводиться до того, чи правильні три передумови аргументу. Розгляньмо кожну із запропонованих передумов.

1. Єдність двох Завітів

Перша передумова передбачає, що Ісус вважав Бога Старого Завіту єдиним істинним Богом. Звісно, більшість християнських пацифістів

^[6] Gregory A. Boyd, «A Cruciform Response to Terrorism» in *Philosophia Christi* (Volume 18, Number 1, 2016), 119–128; Див. популярний виклад в У. Л. Крейг, *На страже* (Київ: ХНАЦ, Книгоноша, 2022), 187–188.

^[7] Аналіз іншої форми пацифізму наведено в розділі про Новий Завіт далі в цій статті.

згодні з цим. Зазвичай вони заперечують, що йдуть шляхом стародавнього еретика Маркіона, який вважав, що Бог Старого Завіту – це відмінний від Нового Завіту Бог. Християнські паціфісти також зазвичай не відкидають Старого Завіту як натхненного Богом Писання. Як же можна заперечити проти першої передумови?

Такі дослідники, як Грегорі Бойд, вважають, що старозавітні пророки й автори багато в чому помилялися, коли казали: «Так говорить Господь», у такий спосіб приписуючи свої помилкові уявлення істинному Богові. Хоча вони не приймають ідею двох божеств – (злого) Бога Старого Завіту і (доброго) Бога Нового, але при уважнішому розгляді їхня «відмінність божеств» заснована на радикально різних зображеннях так званого текстового Бога і реального Бога – дуже схожа точка зору на «двох божеств», якої дотримувався Маркіон.

Грегорі Бойд також протиставляє Мойсея Ісусу. Кінцевим результатом є необґрунтоване створення глибокої прірви між Мойсеєм та Ісусом, яка ще більше поглиблюється твердженням, що Мойсей віддавав «демонічні» накази. Бойд навіть називає текстуального Бога «блюзнірською брехнею» і «диявольськи жорстоким войовничим божеством»^[8]. По суті, Бойд міг би погодитися з такими атеїстами і критиками Біблії, як Річард Докінз, у їхньому твердженні про те, що старозавітний Бог є «найнеприємнішим персонажем у всій художній літературі»^[9].

Хоча настільки радикальну позицію займає небагато паціфістів, незважаючи на це, багато хто з них погодився б із Бойдом у тому, що Ісус якось скасував або трансформував старозавітні заповіді та принципи. Тому подальша критика Бойда також може бути застосована і до багатьох інших подібних ідей у традиціях паціфізму. Ця точка зору стикається з низкою проблем. Такий підхід не віддає належного фактичному тлумаченню Старого Завіту, прийнятому Ісусом і авторами Нового Завіту. Порівняймо твердження критиків «текстового Бога» з їхньою фактичною відповідністю біблійним даним. Як ми побачимо, «текстовий» Бог багато в чому нагадує «справжнього» Бога, а подібне розмежування між двома «богами» можна зробити, лише ігноруючи частину біблійних даних.

Нижче наведено таблицю співавтора цієї статті Пола Копана, яка підсумовує головні аргументи і тексти. Прочитати про це детальніше ви можете в його книжці^[10].

[8] Gregory Boyd, *Crucifixion of the Warrior God: Violent Portraits of God in Light of the Cross*, 2 vols. (Minneapolis: Fortress, 2017), 2:1261.

[9] Richard Dawkins, *The God Delusion* (Boston: Houghton Mifflin, 2006), 51. В українському виданні була опублікована під назвою, Річард Докінз, *Ілюзія Бога* (Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2018).

[10] Paul Copan, *Is God a Vindictive Bully?* (Grand Rapids: Baker Academic, 2022).

Вчення Старого Завіту <i>Подання текстового Бога (занепала, спотворена точка зору стародавнього автора)^[11]</i>	Вчення Нового Завіту <i>Гадане хрестоподібне «виправлення» («справжній» Бог, явлений в Ісусі на хресті)</i>	Порівняння <i>«Текстовий» Бог у цьому разі виявляється тотожним «справжньому» Богу</i>
<p>Текстовий Бог у різних випадках наказував застосувати смертну кару.</p>	<p>Справжній Бог не міг повеліти такого жорстокого покарання. Бойд: «Кожний, хто здійснював будь-яку страту, що вимагається в Старому Завіті, не мав жодного права цього здійснювати»^[12].</p>	<p>Ісус та інші автори Нового Завіту підтверджують, що смертна кара була наказана Богом або припустима за певних умов у Старому Завіті (Мт. 15:1–7: «Божа заповідь» і «Бог сказав»; Дії 3:23; Євр. 2:2–3; 10:28; пор. 10:29; 12:25).</p>
<p>Текстовий Бог заповів обітниці та клятви (Пов. 6:13).</p>	<p>Ісус заборонив будь-які клятви (Мт. 5:34); можна говорити лише прямо «так» або «ні». Все інше – від лукавого. Бойд: «Будь-яка клятва, наприклад, та, яку допускає Левит 19:12 (і, можна додати, Повторення Закону 23:21), походить від диявола»^[13].</p>	<p>Насправді Ісус заборонив поширену практику, коли зловживали клятвами, щоб уникнути говорити правду (тобто казуїстика). Але Ісус давав клятву на суді (Мт. 26:63–64). Сам Бог робить клятви, як і інші автори Нового Завіту (Луки 1:73; Дії 2:30; 18:18; 21:23; Рим. 1:9; 9:1; 1 Сол. 2:5; 1 Тим. 2:7; Євр. 6:17; 7:21, 28; Об'явл. 10:6).</p>
<p>Текстовий Бог заповів покарання «око за око» (lex talionis) (Вих. 21:23–25).</p>	<p>Ісус відкинув lex talionis і всяку помсту (Луки 4:18–19); Він наказував підставляти іншу щоку, не чинячи опір злим людям (Мт. 5:38–42). Бойд: «Ісус відкрито відкинув lex talionis»^[14].</p>	<p>«Око за око» було просто вираженням судової пропорційності (відплата кожній людині відповідно до того, що вона вчинила). Ісус проголосив, що суворої відплати зазнають ті, хто вводить учнів у гріх (Мт. 18:6). Бог буде здійснювати помсту (Рим. 12:19; Євр. 11:31; Об'явл. 19:2). Хоча Павло відкидав особисту відплату (Рим. 12:17–21), він заявив, що Бог помститься гонителям (2 Сол. 1:6–9; пор. 2 Тим. 4:14). Бог відплатить кожному згідно з його вчинками (Рим. 2:6) – це принцип «око за око». Навіть небесні мученики закликають до помсти (Об'явл. 6:9–11). Остаточна Божа відплата – це привід для радості (Об'явл. 18:20). Крім того, Ісус не підставив буквально іншу щоку, коли Його Самого вдарили (Івана 18:23); удар по щоці був актом образи, а не актом насильства.</p>

<p>Текстовий Бог погрожував прокляттями людям, включно з Ізраїлем (Бут. 12:2–3; Лев. 26:1–46; Пов. 27:15–29).</p>	<p>Ісус заповів благословляти, а не проклинати (Луки 6:28); заборонив називати когось «дурнем» (Мт. 5:22). У цьому ж дусі Павло закликає до благословення, а не до прокляття (Рим. 12:14). Бойд: «язик [Павла] [«собаки» у Фил. 3:2] суперечив власному вченню Ісуса ніколи не навішувати на людей наклепницькі ярлики (Мт. 5:22)»^[15].</p>	<p>Хоча Бог віддає перевагу благословенню, а не прокльону і горю, і хоча в Новому Завіті ця мова зустрічається рідше, вона все ж таки присутня (Мт. 23; 25:41; Марк. 11:13–14, 21; Гал. 1:8–9; 1 Кор. 16:22). Сам Ісус називає лицемірних релігійних лідерів «безумними», «зміями» і «поріддями гадючими» (Мт. 23:17, 33), а деяких людей «свинями» і «псами» (Мт. 7:6) та каже своїм супротивникам: «Ви від вашого батька — диявола» (Ін. 8:44).</p>
<p>Текстовий Бог повелів вести війну проти хананеїв (Пов. 7:1–5).</p>	<p>Такі «демонічні» веління походили не від справжнього Бога, а від занепалих, схильних до насильства пророків, таких як Мойсей і Ісус Навин. Ісус відкинув усі подібні дії як такі, що суперечать люблячому Отцю, Сам же Він, на хресті, проявив любов до Своїх ворогів: «Отче, прости їм» (Луки 23:34). Бойд: Що стосується «веління «не матимеш до них милосердя», яке Мойсей нібито отримав від Яхве», то воно насправді суперечить духу Христа в Новому Завіті та гідне осуду^[16].</p>	<p>У Новому Завіті вказується, що Бог дарував перемогу над хананеями і допоміг Ізраїлю в битві (Дії 7:45; 13:19; Євр. 11:31, 33; пор. Як. 2:25). Ми не бачимо жодних натяків на застереження або будь-яке дистанціювання від старозавітного портрета «Бога-воїна».</p>

[11] Зверніть увагу, що аргументація працюватиме, навіть якщо ми підставимо під цей опис твердження про те, що перелічені нижче дії та практики були вираженням недосконалої волі Божої.

[12] Gregory Boyd, *Crucifixion of the Warrior God: Violent Portraits of God in Light of the Cross*, 2 vols. (Minneapolis: Fortress, 2017), 1:318.

[13] Gregory Boyd, «Jesus Repudiates OT Commands on Oath-Taking: A Response to Paul Copan (#9),» ReKnew, January 2, 2018, <https://reknew.org/2018/01/jesus-repudiates-ot-commands-oath-taking-response-paul-copan-9/>.

[14] Boyd, *Crucifixion*, 1:318.

[15] Boyd, *Crucifixion*, 1:590.

[16] Boyd, *Crucifixion*, 2:926.

Ось ще кілька аргументів Грегорі Бойда в контексті порівняння з Новим Завітом.

1. Ісус неодноразово відкидав Мойсеїв Закон і суперечив йому, особливо в Євангелії від Матвія 5:21–48. Мойсеєве законодавство було глибоко помилковим, тому що його автор був грішною, схильною до насильства і культурно обмеженою людиною. Бойд: «Ісус відкинув веління Старого Завіту».^[17]

Аналіз: обидва Заповіти підтверджують статус Мойсея як вірного представника й авторитетного ставленика Бога. Більше, ніж будь-який інший старозавітний пророк, Мойсей знав Бога як друга і говорив з Ним віч-на-віч (Числ. 12:7; Пов. 34:10–12; пор. Мт. 8:4; 23:2–3; Лк. 16:31; Ін. 5:45–46; Євр. 3:5). Також Ісус сказав, що ізраїльтяни були жорстокосердими, але не Мойсей (Мт. 19:8). Нарешті, Павло також називає закон Мойсея «добрим», «духовним» і «святим» (Рим. 7:12, 14), хоча й не остаточним і не досконалим.

2. Говорячи про перепис Давида, автор 2 Самуїлової стверджує, що Бог підштовхнув Давида до гріха (2 Сам. 24:1). Літописець же (1 Хрон. 21:1) мав більш «освічену» точку зору, ніж автор 2 Самуїла (24:1). «Сатана», а не «Бог», підбурював Давида. Бойд: «Літописець... зрозуміло, вважав таку теологію [в 1 Самуїла 24:1] негожою, тому змінив ім'я ініціатора з Бога на сатану».^[18]

Аналіз: твердження, що в Літописця була «більш освічена» точка зору, не відповідає дійсності. Той самий Літописець використовував мову «текстового Бога», стверджуючи, що Господь «убив» Саула, «а царство повернув Давидові, синові Ессея» (1 Хрон. 10:14). За цією логікою автор книги Самуїла був би «більш освіченим», ніж Літописець, заявивши, що «Саул» – а не Бог – «узяв меч і впав на нього» (1 Сам. 31:4). Див. також уривок про «дух омани» (1 Царів 22:22–23), який ідентичний більш пізньому «невиправленому» паралельному місцю в Хроніках (2 Хрон. 18:21–22).

3. Псалми-прокльони – це «молитви–прокльони» з проханням про помсту проти ворогів псалмоспівців, покликані принести відплату і кари Божі. Такі псалми-прокльони перебувають у «прямому протиріччі з Ісусом» (Бойд).^[19] Ці антиєвангельські псалми є продуктом занепалого мислення давніх близькосхідних псалмоспівців.

Аналіз: Новий Завіт також використовує різні псалми–прокльони. Павло цитує Псалом 68:23–24 у Римлян 11:8–10 («Нехай їхня їжа, що

^[17] Boyd, *Crucifixion*, 1:72.

^[18] Boyd, *Crucifixion*, 2:888.

^[19] Boyd, *Crucifixion*, 1:328.

перед ними, стане для них пасткою, відплатою і спокусою»). Петро цитував псалми–прокльони (68:26 і 108:8) у Діях 1:20. Див. також Луки 18:7–8 і Об'явлення 6:10, де праведні люди Божі закликають Бога здійснити правосуддя / відплату.

4. Справжній Бог не чинить насильства. Він не вражає людей на смерть і не завдає їм шкоди (людські та демонічні особи роблять це, коли Бог лише допускає їм). Хрестоподібний образ Ісуса, який молиться за Своїх ворогів, ясно це показує. Бойд: «Бог судить гріх і перемагає зло, просто забираючи Свою милосердну руку».^[20]

Аналіз: Ісус застосовував силу («насильство»), коли вигнав торговців із храму і не пускав туди людей. Ісус «вигубив» невірних ізраїльтян (Юди 5).^[21] Після погрози повалити псевдопророчицю «Єзавель» на ложе хвороби, Ісус пригрозив «вразити смертю» її послідовників (Об'явл. 2:20–23). У нас є й інші приклади того, як «рука Господня» або «ангел Господній» вражали або знищували людей у Новому Завіті.

5. У Старому Завіті Бог дозволив ізраїльтянам «зробити їм так [хананеям], як до вподоби перед ними» (Неем. 9:24). Хоча Богу не до душі схильні до насильства риси ізраїльтян, Він дозволив Мойсею, Ісусові Навину та ізраїльтянам вчинити з хананеями так, як вони хотіли того. Бойд: оскільки Ізраїль «опирався ненасильницькій волі Яхве», Бог дозволив їм робити «те, що їм було завгодно» – а саме «знищувати» хананеїв.^[22]

Аналіз: зміст уривка з Неемії вказує на те, що захоплення Ізраїлем землі було позитивною подією. (Це вже зрозуміло з вірша 22.) Осуд з'являється лише у віршах 26–27. Різні паралельні уривки вказують на ту саму позитивну модель «входження в землю», за якою слідує негативна модель «впадання в ідолопоклонство» (Єр. 32:21–23; Пс. 77:53–56). Крім того, хананеї були страхіливим супротивником, що переважав за кількістю, і природною реакцією був би страх, а не напад. Ба більше, реальна проблема полягала не в «насильстві» Ізраїлю, а в його ідолопоклонстві, яке ці уривки показують абсолютно ясно.

6. У Старому Завіті Бог закликав до майбутнього «дня помсти Бога нашого» (Іс. 61:2). За словами Бойда, в Євангелії від Луки 4, коли «Ісус читав цей уривок, Він зупинився якраз перед» посиленням на згадку Ісаї «помсти». Справжній Бог не займається помстою. Апо-

^[20] Boyd, *Crucifixion*, 2:849.

^[21] У найкращих грецьких манускриптах замість «Господь» зазначено ім'я «Ісус».

^[22] Boyd, *Crucifixion*, 2:982.

стол Павло помилявся, кажучи, що Бог «відплатить» тим, хто заподіяв страждання Солунянам (2 Сол. 1:6–9); Павло, «судячи з усього, задовольняє жадобу Солунян та/або свою власну занепалу жагу помсти, в бажанні її приходу на голови ворогів».^[23]

Аналіз: Ісус прийшов спасати, а не судити (Івана 3:16–17), але помста все ж таки залишається чинною для тих, хто відкидає Його та переслідує Його народ (Об'явл. 6:9–11; 18:20; 19:2; пор. Рим. 12:19; Євреям 10:30). Павло відкинув особисту помсту (Рим. 12:19), але це не те саме, що божественна помста. Ісус говорив, що бути втопленим із жорном на шії було б відповідним судом для деяких грішників (Матвія 18:6). Крім того, Ісус також пропустив «вилікувати розбитих серцем» з Ісаї 61:1.

7. У Старому Завіті Бог карає гріхи батьків у третьому і четвертому поколіннях (Вих. 20:5; 34:7). Пророк Єзекіїль був більш морально і духовно освічений, ніж Мойсей. Бойд: «У Єзекіїлі 18:1–4 його проникливість [Єзекіїля], судячи з усього, виправляє більш ранню ізраїльську ідею про те, що Яхве – це той, хто «карає за гріхи батьків дітей»» (Вих. 20:5).^[24]

Аналіз: крім того, що наші критики не розуміють уривків з Виходу, потрібно зазначити, що пророки якраз до або навіть під час життя Єзекіїля посилаються на ці тексти Виходу і використовують ту саму мову – Бог «месник», Він «безпощадний до Своїх ненависників» (Наум. 1:2), а також «за провини батьків Ти відплачуєш вже в лоні їхнім дітям» (Єр. 32:18). Але зверніть увагу також, що в попередньому розділі Єремія також підтверджує те, що сказав Єзекіїль: «кожна людина вмиратиме за власний гріх» (Єр. 31:30). Навіть саме Повторення Закону використовує цю мову непокарання дітей за гріхи їхніх батьків (Пов. 24:16). Немає ніякого переходу від «текстового» Бога Виходу до «справжнього» Бога Єзекіїля (або Єремії).

Отже, всупереч спробам протиставити «текстового» Бога «справжньому» Богові, Писання неодноразово підтверджує, що зображення текстового і справжнього Бога ідентичні при ретельнішому розгляді.

Ми знаємо, що гнів, покарання і суд не є «мовою серця» Бога. Так, саме любов є головною рисою характеру триєдиного Бога. Розглянемо таку паралель: якби Бог добровільно вирішив нічого не творити, то атрибут «Творець» не був би частиною Його характеристики. Адже неможливо бути Творцем за відсутності творіння. Те ж саме можна сказати і про гнів: якби Бог добровільно вирішив не творити тих істот, які

^[23] Boyd, *Crucifixion*, 1:88. m. Boyd, *Crucifixion*, 2:838n58.

^[24] Boyd, *Crucifixion*, 1:589.

могли б перечити Його волі, Він ніколи б не виявляв гнів. Ми могли б сказати, що гнів – це Божа риса, яка виникає лише за певних умов. Тобто Його гнів не є необхідною рисою Його природи, а проявляється лише тоді, коли моральні особи, створені Ним, повстають проти Нього, і коли вони принижують та дегуманізують одне одного.

Центральна роль Божої любові очевидна і в Старому Завіті (Вих. 34:6–7а). Хоча Ізраїль постійно відхилявся від своїх заповітних стосунків з Богом і провокував Бога на гнів (Вих. 34:7б), незважаючи на це, Бог постійно благав Ізраїль повернутися до Нього, і Він постійно поновлював Свій завіт із норавливим Ізраїлем та працював над відновленням і поновленням стосунків.

Триєдиний Бог неохоче гнівається. У Старому Завіті Він сумує про те, що Йому, зрештою, доведеться здійснити суд (Бут. 6:6; Пс. 78:41; Іс. 16:9–11; Єр. 9:1, 10, 17–24; 48:29–33, Пл. Єр. 3:32–33). Бог оплакує Ізраїль: «І ваші врятовані згадають про Мене... коли Я зламаю їхнє блудне серце, що відпало від Мене» (Єзек. 6:9).

В Новому Завіті Ісус, оплакуючи Єрусалим, з боєм виносить йому вирок (Мт. 23:1–24:34). В обох Завітах Бог не бажає, щоб хтось загинув (див. Єр. 18:7–8; 1 Тим. 2:4; 2 Пет. 3:9).

Завдяки Божому одкровенню в Господі Ісусі ми бачимо більший акцент на благословенні, аніж на проклятті, на доброті, аніж на суворості, на милості, аніж на суді, і на Богові як на близькому, люблячому Отці – тобто на триєдиному і люблячому – а не просто на суверенному Господі. Своєю самопожертвою Ісус показує нам, що «мова серця» Бога – це любов і прощення. Але суворість і навіть застосування фізичної сили («насильства») Старого Завіту не зникають і в Новому (Рим. 11:22).

Це правда, що коли ми дивимося на Новий Завіт і міжетнічний народ Божий, який більше не має земного царства з національними кордонами, акцент на фізичній війні та божественних карах зменшується. Незважаючи на це, Ісус ясно демонструє як дивовижну любов, так і суворий гнів. Ба більше, коли люди відкидають самовіддану Божу любов, ясно виявлену в Ісусі Христі, то за це настають ще суворіші наслідки, ніж за законом Мойсея (про що нагадують нам Євр. 2:1–2 і 10:28–29). Ісус сказав, що стародавнім містам, таким як Содом, Тир і Сидон, які зазнали божественного осуду, буде відрадніше, ніж сучасникам Ісуса, які відкинули Його (Луки 10:10–15). Книга Об'явлення далі підкреслює цю більшу суворість суду (наприклад, Об'явл. 14:14–20; 19:11–21), незважаючи на те, що деякі тлумачі хочуть притупити це послання, розглядаючи його як суто метафоричне. Але метафора не скасовує суворості.

Хорватський теолог Мирослав Вольф, побачивши руйнівні наслідки війни в колишній Югославії, дійшов висновку, що Бог виражає гнів, саме тому що Бог є любов.^[25]

Або процитуємо Н. Т. Райта: «Ні, зло реальне, і деякі люди настільки злі, що ми просто повинні бажати їм суду».^[26] Божий гнів – це вираження турботи Бога про світ, який Він створив (див. Луки 18:7; Об'явл. 6:9–11).

Або ми можемо згадати опис К. С. Льюїсом Аслана в образі Ісуса в книжці «Лев, Біла Відьма та шафа»: «А хто тут казав про безпеку? ... він грізний – та не для кожного, великодушний – та не для всіх».^[27]

Отже, Христос, який у любові віддав за нас Своє життя на хресті, є також суворим Суддею, що виявляє гнів, який протистоїть тим, хто чинить опір Його люблячій, милостивій ініціативі. Тут доброта і суворість Ісуса. Отже, як Старий, так і Новий Завіти представляють нам цілісний образ єдиного Бога. Все вищесказане підтверджує першу передумову нашого аргументу – Ісус вважав Бога Старого Завіту Своїм Богом.

2. Священна війна у Старому Завіті

Це підводить нас до другої передумови нашого аргументу. У Старому Завіті ми бачимо, що саме Бог велить здійснити суд над нечестивими народами, таким чином пацифіст не може сказати, що це було лише думкою гріховних людей (детальніше див. перший пункт). Сам же Бог не може помилятися, оскільки Він є досконалою істотою, що володіє всезнанням і всемогутністю, і ніщо не може вийти з-під Його суверенного контролю.^[28] З цього неминуче випливає третя передумова, а саме що Бог Старого Завіту не був абсолютним пацифістом, оскільки очевидно, що Він Сам схвалював і наказував застосовувати насильство задля покарання певних груп людей.

^[25] Miroslav Volf, *Free of Charge: Giving and Forgiving in a Culture Stripped of Grace* (Grand Rapids: Zondervan, 2006), 138–39; див. також Volf, *Exclusion and Embrace: A Theological Exploration of Identity, Otherness, and Reconciliation* (Nashville: Abingdon, 1996).

^[26] Interview with N. T. Wright, “N. T. Wright Wants to Save the Best Worship Songs,” *Christianity Today*, August 29, 2013, <http://www.christianitytoday.com/ct/2013/september/nt-wright-saving-psalms.html?start=2>.”

^[27] C. S. Lewis, *The Lion, the Witch and the Wardrobe* (New York: HarperCollins, 1950), chap. 8. В українському виданні була опублікована під назвою, К. С. Льюїс, «Лев, Біла Відьма та шафа» в *Хроніки Нарнії* (Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2022).

^[28] Див. обговорення богослов'я досконалої істоти в М. Мюррей, М. Рей, *Введення в філософію релігії* (Москва: ББИ, 2010), глава 1. Атрибути Бога: незалежність, благодать і могутність.

Але тоді постає питання, чи можна якось осмислити ці удавані жорстокі веління Бога щодо винищення цілих народів у Старому Завіті? Мабуть, труднощі в розумінні цих текстів і є одним з головних аргументів таких пацифістів, як Грегорі Бойд. Але зверніть увагу, що на цьому етапі ми вже дійшли висновку, що Ісус не міг бути абсолютним пацифістом і що Він схвалював дії Бога в Старому Завіті. Тому залишається лише питання про те, чи можна побачити справедливість і любов у цих діях.

Що ж, це питання досить широке, а кожен випадок у Старому Завіті варто розглядати окремо, зважаючи на важливість врахування всіх деталей. Саме тому на цю тему були написані цілі книжки, покликані допомогти в осмисленні цих питань з урахуванням культурного контексту і старозавітної перспективи.^[29] Однак ось кілька ключових ідей, які можуть бути корисними в розумінні старозавітних повелінь.

Порушення Ізраїлем Завіту з Богом, Який вивів їх з Єгипту, загрожувало підірвати національну ідентичність народу і перешкодити Його місії принести благословення всім народам (Буття 12:1–3). Багато що висіло на волосині. Як пізніше сказав Ісус, «Від юдеїв бо й спасіння» (Івана 4:22): немає Ізраїлю, немає Месії, немає спасіння. Тому сувора реакція Бога на язичницькі народи цілком доречна, зважаючи на те, що стояло на кону.

Слід додати, що етнічна або племінна приналежність ніколи не була мотивацією до війни в Старому Завіті. Наприклад, Мойсей сам був одружений з Сепфорою, мадянітянкою (Вихід 2:15–21), хоч Ізраїль і воював із цим народом. Усе питання було в боротьбі з гріхом і відокремленням від нього.

Але все ж таки, як бути з веліннями про повне винищення всього живого (напр. Пов. 7:1–2; 20:16–18)? Напевно, більшість читачів знайомі з традиційним розумінням цих текстів: важливим є те, що історія руйнування Содомом Яхве – поряд з Його урочистими запевненнями Аврааму, що якби в Содомі було десять праведників, місто не було б зруйноване, – є частиною передісторії завоювання Ханаану і веління Яхве знищити його міста. Мається на увазі, що хананей – не праведники, а справедливо потрапили під суд Божий. Фактично, ще до юдейського рабства в Єгипті, Бог говорить Аврааму:

«Тож неодмінно знай, що твої нащадки будуть чужинцями — житимуть не на власній землі; їх зроблять рабами, заподіють їм зло і гнобитимуть їх чотириста років... А четверте покоління повернеться сюди, бо сьогодні ще не наповнилася міра беззаконня аморейців» (Бут. 15:13–16).

^[29] Див. книгу співавтора статті, Пол Копан, *Являється ли Бог моральним чудовищем?* (Київ: ХНАЦ, Книгоноша, 2022).

Подумайте про це. Бог відкладає Свій суд над хананейськими племенами на 400 років, тому що, можливо, для них ще не все втрачено. Це довготерпеливий Бог, Якого ми знаємо за Старим Завітом. Він навіть дозволяє Своему вибраному народові знемагати в рабстві протягом чотирьох століть, перш ніж визначає, що настав час суду над хананейськими народами, і закликає народ свій з Єгипту.

До цього часу хананеї стали людьми розбещеними і жорстокими, практикуючи такі звичаї, як ритуальна проституція і навіть жертвопринесення дітей. Хананеїв потрібно було знищити, «щоб вони не навчили вас чинити всіх тих гидот, які вони чинили своїм богам, — і ви не згрішили перед Господом, своїм Богом» (Пов. 20:18). У Бога було достатньо моральних підстав для Свого суду над Ханааном, а юдеї були всього лише знаряддям Його справедливості, точно так само, як століття по тому Бог використовував язичницькі народи Ассирії та Вавилону, щоб судити Ізраїль.^[30]

Усе це правильно, проте існують певні напруженості в оповіданні, нюанси та текстові індикатори, що відкривають інші кути для інтерпретації та порушують нові питання. Дослідники зазначають, що на стародавньому Близькому Сході було поширеним використання абсолютизації та гіперболізації в описі воєн. Гіпербола була звичним явищем у стародавніх близькосхідних військових оповіданнях, зокрема й у Старому Завіті:

- «від чоловіка аж до жінки, від дитини аж до немовляти, від теляти аж до вівці й від верблюда аж до осла» (такі фрази використовуються навіть в описі війн з тими місцями, де явно не могло бути жінок і дітей);
- «не залишите живим нічого, що дихає»;
- «повністю винищили їх»;
- «ти їх понищиш».

Уважніше вивчення використання цих фраз показує, що «повністю винищити [євр. *харам*]» часто означало просто рішучу військову перемогу над армією, а не буквальне знищення мирних жителів. Або ж іноді *харам* є синонімом вигнання (наприклад, щодо народу Юди в Єремії 25:9–11). У Повторенні Закону 7:1–4 йдеться про те, що Ізраїль повинен повністю «понищити» хананеїв, але потім забороняється вступати в шлюби з хананеями й укладати з ними договори. Якщо хананеї мали

^[30] Clay Jones, «We Don't Hate Sin So We Don't Understand What Happened to the Canaanites», *Philosophia Christi* (Vol. 11, №1, 2009); Див. також: У.Л. Крейг, «Массовые убийства в Ханаане», *Reasonable Faith*, May 10, 2020. – URL: <https://www.reasonablefaith.org/translations/russian/question-answer/slaughter-of-the-canaanites-russian>

бути винищені, то до чого подальші заборони, які передбачають їхнє подальше існування?

Книга Ісуса Навина точно вписується в жанр стандартного давнього близькосхідного військового тексту. У ній використовується гіперболістична мова, хоча, на відміну від інших давніх близькосхідних військових текстів, згадується про існування безлічі тих, хто вижив. І хоча Ісус Навин робив усе, «як наказав був Мойсей» (Ісус Навин 11:12, 15, 20), далі ми читаємо, що ці ханаанські племена все ще жили на землі й мали бути «вигнані», що є головним велінням ізраїльтянам (наприклад, Ісус Навин 23:5–17). Зверніть увагу, що в наступній біблійній книзі Суддів у розділі 1 неодноразово згадується, що Ізраїль «вигнати не вигнав його».

Корисно зазначити, що «міста» Ханаану, які Ісус Навин намагався очистити («вигнати»), були, по суті, військовими й адміністративними центрами, а не населеними пунктами. Ці деталі поряд з гіперболічною мовою війни, що використовується в Старому Завіті, викликають усілякі питання щодо того, що ж сталося насправді.^[31]

Візьмемо до прикладу відомий у цьому контексті приклад, записаний у Числах, розділ 31: «І рушили війною на Мідіяна, як наказав був Господь Мойсееві, і позабивали кожного чоловічої статі» (в. 7). Припустімо, що всіх чоловіків справді було знищено під час цієї відплати. Висновок напрошується сам собою: мідіян більше не залишилося, а отже не залишилося мідіянської загрози для Ізраїлю. Однак є ознаки того, що гіпербола знову дається взнаки.

Наприклад, через покоління або два незліченна безліч мідіянських воїнів билася з Ізраїлем і перемагала його (Суд. 6:5). Дослідник Старого Завіту Джон Голдінгей зазначає: «Поява мідіян у могутності пізніше в Старому Завіті... була б дивна, якби вони всі були знищені в пустелі».^[32] Дійсно, мідіяни жили ще кілька поколінь; вони згадуються в апокрифічній книзі Юдифи (2:25–26), події якої відбуваються в IV столітті до н.е. Крім того, твердження про те, що всіх мідіян було вбито без жодного загиблого ізраїльтянина, схоже, є ще одним перебільшенням (Чис. 31:49) – протилежністю словам «повністю винищили їх».

Про це можна і потрібно сказати набагато більше, однак цих кількох ідей буде достатньо, щоб показати правдоподібність альтернативного тлумачення цих складних текстів – радше за все, Божі веління були

^[31] Paul Copan, «Warfare in Ancient Israel (Pt. II)», *Reasonable Faith*, October 22, 2023, <https://www.reasonablefaith.org/writings/question-answer/warfare-in-ancient-israel-pt-ii>; Див. також Paul Copan and Matthew Flannagan, *Did God Really Command Genocide? Coming to Terms with the Justice of God* (Grand Rapids: Baker Books, 2014).

^[32] John Goldingay, *Numbers and Deuteronomy for Everyone* (Louisville: Westminster John Knox, 2010), 86.

більше в душі справедливої війни, спрямованої на знищення аморального озброєного ворога, які не припускали буквального знищення невинних дітей і жінок. Якщо порівняти із сучасним світом, йшлося про знищення нацизму, але не всієї німецької нації. Ба більше, якби за часів Другої світової війни Бог наказав би знищити нацистів, хіба хтось вважав би таке веління аморальним? Але, радше за все, саме про подібні веління йдеться в Старому Завіті. Отже, старозавітні війни прекрасно вписуються в люблячий і справедливий характер Бога, про який ми говорили раніше.

Вищевикладений сценарій є, на наш погляд, правдоподібним поясненням складних текстів Старого Завіту. Однак що, якщо ми помиляємося? Чи впливають із цього висновки пацифістів? Зовсім ні. Бог є Автором життя, а тому Він має право забрати життя кожного з нас, коли Він забажає. Бог також безмірно перевершує нас у мудрості та розумінні, а тому, навіть якщо перед нами стоїть таємниця Божої волі (чому Він вчинив так або допустив це?), нам слід підходити до цього зі смиренням. Не всі Божі дії можливо осмислити, і нам варто в цьому чесно зізнатися. Так, дійсно є низка складних текстів, у яких Бог проявляє Себе вельми суворо. Але водночас у житті та смерті Ісуса Христа ми бачимо, як Бог проявляє Себе абсолютно люблячим і милосердним. А тому, стикаючись із таємницею волі Божої, нам дуже важливо пам'ятати про Ісуса Христа, що додасть балансу в наш образ Бога.

3. Вчення Ісуса в Новому Завіті

Нарешті, коротко розглянемо вчення Ісуса. Як було сказано на початку статті, саме вчення Нового Завіту є центральним аргументом для абсолютних пацифістів. Але, знову ж таки, враховуючи істинність трьох передумов нашого аргументу, з цього неминуче випливає висновок – Ісус не був абсолютним пацифістом. Бог також не міг би змінити Своє ставлення до цього питання в тому сенсі, що Він не міг би сказати, що Його дії в Старому Завіті були помилковими. З огляду на незмінність Бога (див. Мал. 3:6; Як. 1:17), таке пояснення видається нежиттєздатним. Однак не всі пацифісти є абсолютними пацифістами. Деякі з них вважають, що Бог просто змінив Свої постанови, запровадивши нові правила в Новому Завіті, подібно до того, як Він змінив постанови про кошерну їжу, закони чистоти тощо, оскільки вони лише готували до приходу Месії. Що ж, це можливо. Але щоб зрозуміти, чи так це насправді, нам слід розглянути вчення Самого Ісуса в Новому Завіті. То що ж мав на увазі Ісус?

Багато пацифістів беруть за відправну точку Нагірну проповідь, оскільки там сказано: «І коли вдарить тебе хто у праву щоку твою, під-

став йому й другу». Тому нам необхідно розібрати в деталях, що саме Ісус говорить у розділі 5 Євангелія від Матвія. Отже, у Матвія 5:38 Ісус викладає традиційне вчення (5:38): «Ви чули, що сказано: Око за око, і зуб за зуба».

Але Ісус не виступав проти закону Мойсея. Старозавітний юридичний контекст полягає в тому, що покарання має бути відповідним до злочину. Ісусові сучасники зловживали цим текстом для виправдання особистої помсти або відплати. Ісус намагався зупинити певну небезпеку, яка полягає в тому, що людина може використати нечестиві засоби, щоб помститися особисто, суперник зробить те саме у відповідь – і це перетворюється на порочне коло, створюючи ескалаційний цикл.^[33]

Матвія 5:39а зазвичай перекладається і тлумачиться так: «А Я вам кажу не противитись злomu [tō ropēgō]». І пацифісти на основі цього тексту не опираються злим людям. Однак Ісус постійно опирався багатом людям, які чинили зло!

- Ісус опирався релігійним лідерам (Мт. 23).
- Ісус перевернув столи, вигнав міняйл із храму батоном, і не впустив жодного торговця (Мк. 11:15–16; Ів. 2:15). Ці торговці перетворювали храмовий Двір язичників (призначений для молитви) на місце торгівлі та центр єврейського націоналізму.

Але що насправді мав на увазі Ісус, коли висловився «не противитись злomu»? Він говорив, що ми не маємо права платити злом за зло. Ідею не платити злом за зло пояснює контекст.

Апостол Павло підхоплює цю думку в Рим. 12:17, 21: «Не платіть нікому злом за зло, дбайте про добре перед усіма людьми!.. Не будь переможений злом, але перемагай зло добром!».

І вірш Мт. 5:39а краще було б перекласти: «не противтесь (не чиніть жорстокий спротив) *злыми / нечестивими засобами*», або «не відплачуйте злыми / нечестивими засобами».

Насправді, в тій проповіді на горі Ісус каже не платити злом за зло так, як хтось робить тобі. Але це не стосується випадку несправедливої агресії, коли напали на вашу країну: тут ми маємо реагувати на агресію справедливими засобами і зупиняти зло.^[34]

Не відповідайте на зло, яке чинять вам, злыми / нечестивими засобами, коли:

^[33] Пол Копан, «Теорія справедливої війни», *Християнський науково-апологетичний центр*, 15 серпня, 2023, <https://scienceandapologetics.com/teoriya-spravedlivo%D1%97-vijni/>

^[34] Eric Patterson, «A Just War View» in Paul Copan (ed.), *War, Peace, and Violence: Four Christian Views* (Illinois: IVP Academic, 2022), 30-38.

- «вдарить тебе хто»;
- «хто хоче тебе позивати»;
- «забрати сорочку твою»;
- «хто силувати тебе буде відбути подорожнє на милу одну».

Нечестива людина тут зловживає силою або проявляє особисту ворожість, вона агресивна персонально до тебе. Розгляньмо коротко аспект «...вдарить тебе хто у праву щоку твою». Важливо пам'ятати, що йдеться про особисту образу – не насильницький акт. По суті вдарити когось по щоці означає принизити, образити цю людину. Тож Ісус каже: якщо хтось ображає особисто вас, будьте готові прийняти ще одну образу. І ми бачимо кілька прикладів у Старому Заповіті, де вдарити когось по щоці є особистим приниженням.

- Йов 16:10: «Вони пащі свої роззявляють на мене, б'ють ганебно по щоках мене...»;
- Пс. 34:15: «...напасники... кричать, і не вмовкають»;
- Плач Єр. 3:30: «хай щоку тому підставляє, хто його б'є, своєю ганьбою насичується» (пор. Іс. 50:6).

Коли Ісуса допитували, Він не «підставляє іншої щоки», а хоче знати, чому Його вдарили:

«А як Він [Ісус] це сказав, то один із присутньої там служби вдарив Ісуса в щоку, говорячи: То так відповідаєш первосвященникові? Ісус йому відповідь дав: Якщо зле Я сказав, покажи, що то зле; коли ж добре, за що Мене б'єш?» (Івана 18:22–23).

Таким чином, як підкреслює Нігель Біггар з Оксфордського університету:

«Ісусове вчення і Його практичний приклад невідплати та прощення потрібно розуміти в конкретному контексті Його заперечення військового єврейського релігійного націоналізму. Чи потрібно застосовувати це вчення загалом до державних справ і як саме, Ісус нам не говорить... Якщо ми скористаємося історіями про солдатів і на їхній основі припустимо, що Новий Завіт не вважає військову службу несумісною з тим, щоб бути Христовим учнем, тоді ми можемо дійти висновку, що він загалом не заперечує проти схваленого громадськістю використання летального насилля».^[35]

Ба більше, Бог наказує державам користуватися «мечем», щоб карати винних, захищати невинних і оберігати мир (Рим. 13:1–8; 1 Тим. 2:1–2; див. Буття 9:6).

Отже, все вищесказане показує, що, з огляду на контекст Ісусових слів, вони жодним чином не суперечать образу Бога в Старому Завіті, а лише пропонують правильне розуміння Божих повелінь.

^[35] Nigel Biggar, “Christian Just War,” *Faith & Culture Forum*, PBA, February 2019.

ВИСНОВКИ

◆ Отже, ми дійшли висновку, що Писання пропонує нам єдиний образ Бога, послідовно виражений як у Старому, так і в Новому Завітах. Бог Старого Завіту вочевидь не був абсолютним пацифістом, оскільки наказував Своєму народові чинити справедливий суд над нечестивими націями, а оскільки Бог не може помилятися, такі повеління апріорі були справедливими (насправді Бог Сам є еталоном справедливості, тому неможливо судити Бога за якимось «вищим» стандартом). Ми також побачили, що Ісус вважав Бога Старого Завіту Своїм Богом, отже, Він також не був абсолютним пацифістом. Ба більше, за умови правильного розуміння складних текстів Старого Завіту, вони не суперечать образу люблячого і справедливого Бога. У Новому Завіті ми також не побачили радикальної зміни парадигми–розриву зі Старим Завітом щодо цього питання. Отже, підсумуймо головні ідеї статті, коротко додавши ще кілька аргументів:

1. Щонайменше, Бог не проти використання справедливої примусової (і навіть смертоносної) сили^[36] – цей факт підтверджується як Старим Завітом, так і Новим Завітом, який не оминає висвітлення історій про війну проти хананеїв у Старому Завіті як частини Божих задумів (Дії 7, Дії 13, Євр. 11 та Як. 2). Як підкреслює Джон Голдінгей: «Якщо і є якийсь протиріччя між любов'ю до ворогів і миротворчістю, з одного боку, і тим фактом, що Ісус Навин виконав Боже повеління [здійснивши справедливий суд], то Новий Завіт його не бачить».^[37]
2. Сам Ісус чинить ті дії, які повністю відповідають образу Бога Старого Завіту: Він «вигубив» невіруючих ізраїльтян (Юди 5, у найкращих грецьких рукописах); Він погрожує «вразити смертю» послідовників Єзавелі (Об'явлення 2:20–23).
3. У книзі Приповістей описана просто загальна мудрість для людства, що не обмежується Старим Завітом, і деякі з таких текстів містять поради щодо справедливої війни, захисту невинних за допомогою сили тощо. (Пр. 20:18; 24:6; 24:11–12).
4. Бог наказав владі зупиняти лиходіїв «мечем», і вони є «слугами» Господа в підтримці миру, захисті невинних і покаранні винних (Римлян 13:3–4).
5. Павло звертався до римських військових із проханням захистити його від нападу розлюченого натовпу (Дії 23) – саме про це він пише

^[36] Насправді практично будь-яка філософська етична школа визнає, що вбивство може бути допустимим за певних умов.

^[37] John Goldingay, *Joshua, Judges & Ruth for Everyone* (Louisville: Westminster John Knox, 2011), 3.

- в Римлянам 13. Отже, якщо Сам Бог наказує державам зберігати мир, захищати невинних і карати винних, значить, це не суперечить волі Божій. Ба більше, якби вони не застосовували примусову (навіть смертоносну) силу, са́ме це означало б непокору Божій волі.
6. Сьогодні Церква, а не теократичний Ізраїль, є народом Божим, але це не означає, що (а) уряди більше не зобов'язані виконувати справедливі суди і що (б) християни не можуть брати участь у збереженні миру, оскільки Бог Сам постановив це Своєю волею.

Як ми могли б застосувати наші висновки до наших проповідей? Ось кілька думок, які можуть бути корисними в розгляді цієї складної теми.

Наша проповідь має бути цілісною. Сьогодні з кафедри ми часто чуємо уривчасті проповіді, які або повністю акцентуються на Новому Завіті, або виривають із широкого контексту старозавітні тексти. Але як ми побачили, Ісус і Його апостоли засновували свої переконання на гармонійному підході – вони бачили єдиного Бога в усьому Писанні. Повеління вести священні війни слід розглядати в контексті Виходу і грандіозного плану Бога зі спасіння всього світу. Нагірну проповідь слід читати у світлі юдейського світогляду Христа, з урахуванням того, з якими конкретно проблемами взаємодіяв Ісус. Створюючи ж власний «відірваний» образ Бога, ми багато чого позбавляємо себе й нашу громаду.

Наша проповідь не повинна тікати від складнощів і невизначеностей цього світу. Так, у Святому Письмі є важкі для осягнення тексти. Так, заповіді блаженства Христа важко, практично неможливо виконати, особливо на війні. Але це не привід уникати проповіді на ці теми. Божа воля таємнича. Ба більше, якщо наш «бог» у всьому зрозумілий нам, то це свідчить лише про те, що це наша власна вигадка, а не реальний Бог. Адже нескінченного Бога неможливо осягнути. Як випити океан? Але при цьому можна і потрібно проповідувати на основі складних текстів, занурюватися в них, «боротися» з ними, адже саме так ми ростемо й наближаємося до єдиного істинного Бога.

Нарешті, наша проповідь має поєднувати в собі справедливість з любов'ю Божою. Чистий пацифізм – це хибне спрощення складної картини біблійного світогляду. Агресивний мілітаризм – це явне спотворення Доброї Звістки. Обидві крайності погані.^[38] Натомість ми пропонуємо вам проповідувати баланс – так, Бог як справедливий, і водночас люблячий. Зрештою, саме в цьому суть Євангелія. Бог помер

^[38] Див. детальний аналіз трьох перспектив на війну і насильство в Михайло Абакумов, «Місце миротворчості в самоідентифікації християнства: три перспективи» // *Богомисліє*, №34:1, 2024; див. також «Як бути християнином під час війни: Служіння Дітріха Бонгеффера» // *Богомисліє*, №33:2, 2023.

замість нас, тому що Він справедливий, але добровільно вирішив Він це зробити, тому що Він люблячий. У такий спосіб якісна проповідь підкреслює ці два фундаментальні аспекти – Бог справедливий, Він ненавидить зло і бореться з ним. Але Він і люблячий до нас, грішників, і пропонує спасіння від зла, не просто зовнішнього, але більшою мірою зла нашого власного серця.

Отже, точний виклад текстів Писання показує, що Бог не тільки люблячий, а й суворий. Говорячи про справедливу війну, яку наказував Бог, ми маємо пам'ятати, що справедлива війна має сенс у контексті справедливості й доброти Бога, що існує справедливий моральний порядок, і Бог делегує людям можливість протистояти несправедливості, якщо хтось порушує цей порядок. Заперечення ж Божої справедливості призвело б до хаосу і кричущого насильства. За словами апостола Павла, «А коли наша неправедність виявляє Божу праведність, то що скажемо на це? Хіба Бог несправедливий, коли виявляє гнів? Говорю по-людському. Але воно не так! Як же буде судити Бог світ?» (Рим. 3:5–6).

І головне, що потрібно пам'ятати, – Бог використав справедливість, щоб здійснити наше спасіння. Бо так полюбив Бог світ, що прийняв добровільну жертву Божого Сина заради нашого спасіння. Божа справедливість не була порушена, коли була явлена Божа любов. Любов і справедливість поєдналися на Хресті. І коли ми розмірковуємо про це, нехай це також мотивує нас у стосунках із нашими ближніми, бо ми маємо для них послання – нашу надію на Бога. Ми робимо все можливе, щоб боротися з несправедливістю, але ми також належимо до Царства, яке неможливо похитнути, і в ці жахливі часи ми маємо змогу проповідувати Добру Звістку про Ісуса Христа, проголошувати, що Ісус є надією для всіх народів.

БІБЛІОГРАФІЯ

- C. S. Lewis, *The Lion, the Witch and the Wardrobe* (New York: HarperCollins, 1950).
 В українському виданні була опублікована під назвою: К. С. Льюїс, «Лев, Біла Відьма та шафа» в *Хроніки Нарнії* (Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2022).
- Clay Jones, «We Don't Hate Sin So We Don't Understand What Happened to the Canaanites», *Philosophia Christi* (Vol. 11, №1, 2009).
- Eric Patterson, «A Just War View» in Paul Copan (ed.), *War, Peace, and Violence: Four Christian Views* (Illinois: IVP Academic, 2022).
- Gregory Boyd,
 -- *Crucifixion of the Warrior God: Violent Portraits of God in Light of the Cross*, 2 vols. (Minneapolis: Fortress, 2017).
 -- «Jesus Repudiates OT Commands on Oath-Taking: A Response to Paul Copan (#9),» ReKnew, January 2, 2018, <https://reknew.org/2018/01/jesus-repudiates-ot-commands-oath-taking-response-paul-copan-9/>.

- «A Cruciform Response to Terrorism» in *Philosophia Christi* (Volume 18, Number 1, 2016).
- John Goldingay,
- *Numbers and Deuteronomy for Everyone* (Louisville: Westminster John Knox, 2010).
- *Joshua, Judges & Ruth for Everyone* (Louisville: Westminster John Knox, 2011).
- Miroslav Volf,
- *Free of Charge: Giving and Forgiving in a Culture Stripped of Grace* (Grand Rapids: Zondervan, 2006).
- *Exclusion and Embrace: A Theological Exploration of Identity, Otherness, and Reconciliation* (Nashville: Abingdon, 1996).
- Myles Werntz, «A Nonviolence View» in Paul Copan (ed.), *War, Peace, and Violence: Four Christian Views* (Illinois: IVP Academic, 2022).
- N. T. Wright, Interview with N. T. Wright, “N. T. Wright Wants to Save the Best Worship Songs,” *Christianity Today*, August 29, 2013, <http://www.christianitytoday.com/ct/2013/september/nt-wright-saving-psalms.html?start=2>.
- Nigel Biggar, “Christian Just War,” *Faith & Culture Forum*, PBA, February 2019.
- Paul Copan/Пол Копан,
- *Is God a Vindictive Bully?* (Grand Rapids: Baker Academic, 2022).
- «Warfare in Ancient Israel (Pt. II)», *Reasonable Faith*, October 22, 2023, <https://www.reasonablefaith.org/writings/question-answer/warfare-in-ancient-israel-pt-ii>;
- Matthew Flannagan, *Did God Really Command Genocide? Coming to Terms with the Justice of God* (Grand Rapids: Baker Books, 2014).
- *Являється ли Бог моральним чудовищем?* (Київ: ХНАЦ, Книгоноша, 2022).
- Пол Копан, «Теорія справедливої війни», Християнський науково-апологетичний центр, 15 серпня, 2023, <https://scienceandapologetics.com/teoriya-spravedlivo%D1%97-vijni/>
- Richard Dawkins, *The God Delusion* (Boston: Houghton Mifflin, 2006). В українському виданні була опублікована під назвою, Річард Докінз, *Люзія Бога* (Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2018).
- Scot McKnight, *The Sermon on the Mount in Story of God Commentary* (Grand Rapids: Zondervan, 2013).
- Майкл Мюррей, Майкл Рей, *Введение в философию религии* (Москва: ББИ, 2010).
- Михайло Абакумов,
- «Місце миротворчості в самоідентифікації християнства: три перспективи», *Богомисліє*, No34:1, 2024;
- «Як бути християнином під час війни: Служіння Дітріха Бонгеффера», *Богомисліє*, No33:2, 2023.
- Уильям Лейн Крейг,
- *На страже* (Київ: ХНАЦ, Книгоноша, 2022).
- «Массовые убийства в Ханаане», *Reasonable Faith*, May 10, 2020, <https://www.reasonablefaith.org/translations/russian/question-answer/slaughter-of-the-canaanites-russian>